

חיוב חבישת כיפה במצבי דחק

הרב משה ליבוביץ, טור' חייל בית המדרש הצבאי

א. רקע

במציאות הצבאית ישנם מצבים שכיחים רבים בהם החייל היה מעדיף להוריד את הכיפה מראשו, במקום שכל פעם תיפול מחדש. למשל באימון או במד"ס הכולל ריצות וקפיצות, מצוי מאוד שהכיפה נופלת בתדירות גבוהה. לכן לא פעם נשאלת השאלה האם מותר להסיר את הכיפה מהראש ולהניחה בכיס עד לגמר האימון או המד"ס?

בעצם יש לברר מהי החובה להיות עם כיפה במהלך היום, ומתוך כך האם יש להקל במקרים בהם יש קושי להיות עם כיפה.

ב. משמעות הגמרא והמדרשים

יש לעיין האם יש לבנים חובה לכסות את הראש מדינא או ממידת חסידות, וכן האם אסור לילך או להזכיר שם שמים בגילוי ראש.

בתנ"ך לא מוזכר עניין כיסוי הראש. אבל בגמרא מוזכר עניין כיסוי הראש בכמה מקומות.

איתא בקידושין (לא, א):

אמר רבי יהושע בן לוי אסור לאדם שיהלך ד' אמות בקומה זקופה... רב הונא בריה דרב יהושע לא מסגי ד' אמות בגלוי הראש.

וכן איתא בשבת (קיה, ב):

אמר רב הונא בריה דר"י: תיתי לי דלא מסגינא ד' אמות בגלוי הראש.

לכאורה משמע מכאן שרק רב הונא היה מקפיד בזה, אך אין זה חיוב לשאר אנשי. וכן יש לדייק משינוי הלשון, שלגבי קומה זקופה אמרין: "אסור לילך בקומה זקופה", ואילו לגבי גלוי ראש אמרין שרב הונא היה מקפיד שלא ללכת בגילוי ראש, ולא נקטנו לשון 'אסור'.

וכן משמע מהגמרא בקידושין (ה, א):

אמר רב אשי לא אמרן אלא כגון רב כהנא דגברא רבא הוא ומבעי ליה סודרא, אבל כו"ע לא.

ופרש רש"י (בד"ה דגברא):

דגברא רבא הוא, ולא אזיל בגלוי הראש.

הרי שרק רב כהנא שהוא גברא רבא היה מקפיד לא ללכת בגלוי הראש ולא שאר אנשי²⁴³.

243 וכן משמע בשבת בדף עז, ב וברש"י שם (בד"ה סודרא), וכן בפסחים קיא, ב בעובדא דבר קשא, ע"ש.

וכן משמע מהגמרא בקידושין (כט, ב) :

משתבח ליה רב חסדא לרב הונא ברב המנונא דאדם גדול הוא... חזייה דלא פריס
סודרא. א"ל : מ"ט לא פריס סודרא? א"ל : דלא נסיבנא. אהדרינהו לאפיה מיניה. א"ל :
חזי דלא חזית להו לאפי עד דנסבת.

ופרש רש"י (בד"ה דלא) :

דלא פריס סודרא, כדרך הנשואין שהיו רגילין לכסות ראשן.

הרי שרק הנשואין היו מכסין את ראשן ולא שאר האנשים, ואפשר שאף כל הנשואין לא היו
מכסין את ראשן אלא רק הת"ח הנשואין.

וכן נראה מהזהור הקדוש, דאיתא בפרשת פנחס (רמה, ב) :

עטיפ, צריך לאעטפא רישיה בגין דשכינתא על רישיה, דהכי אוקמוה מארי מתני' :
אסור לת"ח למיחד ד' אמות בגלוי הראש משום מלא כל הארץ כבודו, כל שכן בברכה
ובאזכרת שמא דקודשא למהוי בגלוי הראש

הרי שרק לת"ח אסור ללכת ד' אמות בגלוי ראש, ולא לשאר אנשים²⁴⁴.

איתא בבראשית רבה (יז, ח) :

שאלו את רבי יהושע... ומפני מה האיש יוצא ראשו מגולה והאשה יוצאת ראשה
מכוסה...

הרי שדרך האנשים לצאת בגלוי ראש²⁴⁵.

244 וכ"נ מהזהור"ק בפרשת ואתחנן (רס, ב) : "תא חזי מאן דקאים בצלותיה... ובעי לחפיא רישיה כמאן דקאים
קמיה מלכא...". משמע קצת שרק בעת התפילה צריך לכסות את הראש ולא בשאר הזמן (וע"ש בפי' מתוק
בדבש). וכן משמע מהזהור"ק בפרשת בלק (קפו, א) דאיתא שם : "לא יהך בר נש ד' אמות בגלוי ראשו וכו",
משמע מל' לא יהך שאין איסור מדינא ורק ממידת חסידות אין לעשות כן, ולכן לא כתבו ל' 'אסור למיזל'
(וכן דקדק בסי' אבן יקרה סימן ב). אמנם בפרשת נשא (קכב, ב) איתא בזה"ק : "אסור ליה לבר נש למיזל ד'
אמות בגלוי ראש וכו", הרי שלכו"ע יש איסור לילך בגלוי ראש.

ונלע"ד דלק"מ, שהרי מבואר שם שהטעם שאסור ללכת בגלוי ראש הוא משום שהשכינה מעל ראשו של האדם,
והתקשה שם הזהור"ק על זה והלא לא כל האנשים ברמה הזו, ותירץ דאה"י לאו כל אנפין שווים, אלא רק
בשבת שכינה על ראשו של כל אדם, אך בשאר הזמן אין בראש כל אדם וממילא מותר לו לילך בגלוי ראש
חוץ מת"ח שכל הזמן השכינה מעל ראש, כן נלענ"ד ליישב, עש"ה ודו"ק. וכן ס"ל ליביע אומר (ח"ט, א, א)
ע"ש, ומש"כ בסי' אבן יקרה (שם) לענ"ד דחוק ביותר.

245 וביקרא רבה (יט, ד) איתא : "בעצלתים ימך המקרה' (קהלת י) - ע"י שהאדם מתעצל לכסות את ראשו
כראוי, ימך המקרה, הרי הוא נעשה דאומטיקוס [חולה נוזלת ומצונן, כך פירשו במדרש רבה המבואר],
'ובשפלות ידיים', ע"י שהאדם הזה משתפל לקנה גופו כראוי יעלה גופו חטטין. ר"א פתר קרא באשה, ע"י
שהאשה הזו מתעצלת מלכסות את עצמה כראוי 'ימך המקרה' הדא הוא דכתיב 'וגילה את ערוותה את
מקורה הערה' וכו' 'ובשפלות ידיים' ע"י שהאשה משתפלת מלבדוק עצמה בעונתה וכו". ונראה שהביאור
הראשון של המדרש הוא שהפס' מדבר באיש שמתעצל מלכסות את ראשו מהצינה ואת גופו ממי הרחצה
הרי שהוא יחלה. ואילו לפי הביאור השני הפס' מדבר באשה המתעצלת בענייני צניעות וכן ביארו במדרש
רבה המבואר, ע"ש. ונ"ל שיש לדייק מזה שהמדרש לא כתב שהאיש צריך לכסות את ראשו משום שיש חובה
לכסות את הראש, משמע שאין לאיש חובה ללכת בכיסוי ראש.

וכן איתא **בנדרים** (ל, ב), דתנן :

הנודר משחורי הראש אסור בקרחין ובעלי שיבות ומותר בנשים ובקטנים שאין נקראים שחורי הראש אלא אנשים.

ואמרינן עליה בגמרא :

מ"ט? אנשים זימנין דמיכסו רישייהו וזימנין דמיגלו רישייהו, אבל נשים לעולם מיכסו, וקטנים לעולם מיגלו.

הרי שאין דרך אנשים לכסות את ראשן אלא לעיתים מכסים ולעיתים מגלים²⁴⁶.

ובעירובין (פד, ב) :

אמר רב פפא : ודלמא כשרבים מכתפים עליו? בכומתא וסודרא.

ופרש"י (בד"ה בכומתא) :

ומיהו לכומתא וסודרא חזו, כשבני אדם עייפין בימות החמה נוטלין כובעיהן מראשיהן עד שיפיח הרוח בהן...

הרי שמשמע שדרך בני אדם להוריד את הכסוי ראש מראשיהן מפני החמה²⁴⁷.

ומכל מקום, מהגמרא **בשבת** (קנו, ב) חז"י שיש חשיבות לכסות את הראש, דאמרינן שם :

דאימיה דר"נ בר יצחק א"ל כלדאי בריך גנבא הוה [בנך יהיה גנב]. לא שבקתיה לגלויי רישיה. א"ל : כסי ראשך כי היכי דתהוי עלך אימתא דשמיא... יומא חד קאגריס תותי דיקלא, נפל גלימא מעילויה, דלי עיניה חזא לדקלא, אלמיה יצריה סליק פסקיה בשיניה [הוא גנב את התמרים אחר שנפל הכיסוי מראשו].

הרי שהכיסוי ראש מועיל ליראת שמים.

ואיתא **בקידושין** (ל, א) :

ר"ח בר אבא אשכחיה לריב"ל דשדי דיסנא ארישיה וקא ממטי ליה לינוקא לבי כנישתא...

ופרש"י (בד"ה דשדי) :

דשדי דיסנא ארישיה, סדין שאינו ראוי לעטיפת הראש אלא כיסוי בעלמא שם על ראשו שלא לילך בגילוי ראשו...

משמע שהיו שמים כיסוי לראש בשביל מורא שמים.

²⁴⁶ ובמסכת זבים (ד, א) שנינו : "רי יהושע אוי נדה שישבה עם הטהורה במיטה כיפה שבראשה טמא מדרס", וכתבו שם המפרשים (רש"י, רא"ש, רע"ב ועוד) שה"ה בזב (שכן כל המסכת עוסקת בזב), וכתב הרא"ש : "והאי דנקט נדה... משום דבעי למימר כיפה שבראשה וכל אשה ראשה מכוסה". הרי שאין דרך אנשים לכסות ראשם, וע"י במשנה אחרונה שכתב עוד תירוצים.

²⁴⁷ וכ"נ מהמדרש רבה שנביא בהמשך, שאין נהוג לשים כיסוי ראש כשמהלכים בדרכים.

וכן איתא **במסכת כלה** (הלכה כג) :

פעם א' היו הזקנים יושבים בשער ועברו לפניהם ב' תינוקות, א' כיסה את ראשו וא' גילה את ראשו. זה שגילה את ראשו ר"א או' ממזר, ר' יהושע או' בן נדה, ר"ע או' ממזר ובן נדה... [ובסוף נמצא שר"ע צדק].

הרי שגילוי הראש מראה על עזות פנים וחוסר מורא שמים.

ובקידושין (לג, א) איתא :

רבי בונא הוה יתיב קמיה דר' ירמיה מדיפתי חלף ההוא גברא קמיה ולא מכסי רישא. אמר : כמה חציף ההוא גברא. א"ל : דלמא ממתא מחסיא ניהו, דגנו בהו רבנן.

הרי שיש בזה חוצפה ללכת בגילוי ראש לפני ת"ח.

וכן איתא **בסנהדרין** (קא, ב) נאמר על ירבעם :

י'זה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה' - אר"נ : שחלץ תפילין בפניו.

ופרש"י (בד"ה חלץ) :

חלץ תפילין, אין נכון להיות בגילוי ראש לפני המלך...

הרי שזה עזות להיות בגילוי ראש ולכן אין להיות כן לפני מלך.

ולגבי להזכיר שם שמים בגילוי ראש, איתא **במסכת סופרים** (יד, טו) :

פוחח... או מי שראשו מגולה פורס את שמע, וי"א בכרעיו ובגדיו פרומים פורס, אבל לא בראשו מגולה, שאינו רשאי להוציא אזכרה מפיו...

הרי שלפי ת"ק מותר להזכיר שם שמים בראש מגולה, ולפי הי"א אסור.

ומדברי הגמרא **בברכות** (ס, ב) משמע להדיא שהעיקר כת"ק, דאמרינן שם :

כי שמע קול תרנגולא, לימא : ברוך אשר נתן לשכוי בינה... כי פתח עיניה, לימא : ברוך... פריס סודרא על רישיה, לימא : ברוך עוטר ישראל בתפארה...

משמע להדיא שקודם שכיסה את ראשו, כבר בירך כמה ברכות קודם והזכיר שם שמים²⁴⁸.

וכן משמע מהגמרא **בברכות** (נא, א) דאמרינן שי' דברים נאמרו בכוס של ברכה ואחד מהם הוא עיטוף, ואמרינן :

עיטוף - ר"פ מעטף ויתניב. רב אשי פריס סודרא על רישיה

משמע שחוץ מכוס של ברכה, לא בעינן לכסות את הראש.

ואיתא **בויקרא רבה** (כז, ו) :

248 ועיי' ביביע אומר (ח"ו טו, ב) ובאדרת אליהו (סימן נג) שהביאו הרבה ראשונים דס"ל שסדר ברכות השחר של הגמרא הוא בדוקא, ועיי' ביביע אומר (שם) שאף הראשונים שסוברים שהסדר הוא לאו דוקא, מ"מ הם לא הוכיחו כן מדין זה של גילוי ראש.

אר"י מלך בשר ודם משגר פרוטגמא שלו למדינה מה הם עושין? כל בני המדינה עומדין על רגליהם ופורעים את ראשיהם וקוראין אותו באימה... אבל הקב"ה ית"ש אומר לישראל קראו ק"ש פרוטגמא דידי הרי לא הטרחתני עליכם לקרותה לא עומדים ולא פרועי ראש אלא בלכתך בדרך אבל באימה... מיהא צריך

הרי שהקב"ה לא הטריח עלינו לקרות ק"ש אלא כמו שאנו מתהלכים בדרכים, אף בלי פריעת הראש, וממילא עולה שמותר לקרותה בגילוי ראש, ואין שום בגד מיוחד שעלינו לשים כשאנו קוראים ק"ש.

לסיכום: אלו הם עיקר המקורות בדברי חז"ל שמצאתי ושהובאו בפוסקים העוסקים בכיסוי ראש²⁴⁹, ומפשט דבריהם נראה שאין איסור לילך בגילוי ראש, וכן שאין איסור להזכיר שם שמים בגילוי ראש. אמנם מ"מ עולה מדבריהם שראוי לכסות את הראש, מפני שזה מועיל ליראת שמים, ובפרט ת"ח צריכים ביותר להקפיד על זה, וכל שכן בזמן שהם מזכירים שם שמים.

ג. דעת רבותינו הראשונים

כתב בעל האשכול (בהתחלה, ב, א):

ומצינו י' מילי דחסידותא דהוה עביד רב ונהגי רבנן בתריה ולא יכלי כולהו שמעיה לאתזוקי בהון וכל חד מנהון אחזיק בחדא מנהון. חדא דלא הוה מסגי ד' אמות בקומה זקופה ונהג רב יהודה אחריו, שניה דלא הוה מסגי ד' אמות בגילוי הראש ונהג רב הונא אחריו

וכ"כ בתשובות הגאונים (שערי תשובה, קעח) ובספר האורה (בתחילתו). הרי דס"ל שההקפדה ללכת שלא בגילוי הראש היא מילי דחסידותא, ומכל תלמידיו של רב רק רב הונא הקפיד על זה, ואם היה איסור מדינא ללכת בגילוי הראש היאך שאר תלמידיו רב לא הקפידו על זה, וכן הוכיח היביע אומר (ח"ט, א, ג).

וכן הרוקח הביא דין זה בהלכות חסידות, וז"ל:

שורש המידות בקש שלום ודובר אמת והצנע לכת... אין קורין צנוע אלא הצנוע בבית הכסא... ואין לילך בקומה זקופה ובגילוי הראש...

הרי שזו מידת חסידות ללכת שלא בגילוי הראש.

ובספר החילוקים שבין אנשי המזרח ובני א"י²⁵⁰ (סימן מב) כתב:

אנשי מזרח [בבל] אוסרין שיברכו הכהנים לישראל וראשם פרוע ובני א"י מברכין לישראל וראשם פרוע.

249 הפר"ח (או"ח צא, ג) הביא עוד כמה ראיות שמותר לומר שם שמים בגילוי ראש, (הובאו בהערה 65). אמנם אין ראיותיו מוכרחות כ"כ.

250 כנראה שהספר נכתב בימי הגאונים, ועיין מש"כ ד"ר מרדכי מרגלית במבוא לספר.

הרי שהיו נוהגים בא"י לברך ברכת כהנים בגילוי הראש (וכן ביאר מילר, שם בהערה 32)²⁵¹.

והרמב"ם במורה נבוכים (ג, נב) כתב:

וגדולי חז"ל היו נמנעים מלגלות ראשם להיות השכינה מחופפת על ראשו של האדם ומסוככת אותו...

הרי שכיסוי הראש הוא הנהגה של ת"ח ולא של שאר העם.

וכן בספרו הגדול היד החזקה (דעות ה, הלכות א, ו) כתב:

כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדעותיו והוא מובדל בהן משאר העם, כך צריך שיהיה ניכר במעשיו... ובמלבושו... צניעות גדולה נוהגים ת"ח בעצמן לא יתבזו ולא יגלו ראשן...

הרי שרק הת"ח מקפידים על כיסוי הראש, ומשום צניעותם הרבה.

ובהלכות תפילה (ה הלכות א, ה) כתב:

שמונה דברים צריך המתפלל להיזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס או שעבר ולא עשה אותן אינן מעכבין ואלו הן... ותיקון המלבוש... כיצד... ולא יעמוד לתפילה באפונדתו ולא בראש מגולה...

הרי שיש להקפיד לעמוד לתפילה שלא בראש מגולה, ומי"מ אין זה מעכב. עוד עולה מדבריו שלפרוס את שמע מותר אף לכתחילה בגילוי הראש, שהרי רק בתפילה הוא כתב שיש להקפיד על ראש מגולה, והרי שהוא פסק כת"ק דמסכת סופרים (הובא למעלה באות ב). וכ"כ הלחם **יהודה** (על הרמב"ם שם) בדעת הרמב"ם²⁵². וכן **הרדב"ש** בס' הבתים (שה, ו) כתב כדברי הרמב"ם הללו, ובהלכות ק"ש הוא לא כתב שצריך לכסות ראשו ולא לאומרה בגילוי הראש.

האבודרהם (סדר השכמת הבוקר) אחר שכתב חלק מברכות השחר כתב את ברכת עוטר ישראל בתפארה, וז"ל:

כשמניח סדינו על ראשו מברך עוטר ישראל... והטעם לברכה זו לפי שהיו עוטרין מצנפת כדי שלא ילכו בגילוי הראש... ובכל ארץ ישמעאל נוהגין לאומרה לפי שהם מניחים מצנפת על ראשם, אבל באלו הארצות אין נוהגים לאומרה כי אינם מניחים מצנפת.

251 ובספר אבני חן (עמ' 202 הע' 37) הביא כתב יד שנמצא ושחתום ע"י כמה גאונים, וז"ל: "מצאתי בכתב יד הנמצא בירושלים שנת אלף תתנ"ו נעתק הספר וחתום עליו רבן יוחנן בן זכאי קיבל עליו מאליהו הנביא ז"ל... וציווה לכסות הראש בטלית בביה"כ בשעת התפילה מראש ועד סוף... ומי שאינו מכסה ראשו כלל בשעת התפילה נקרא גבעוני מפני שקודם החורבן היו צריכים הגבעונים לכסות ראשם בשעת התפילה... להראות שהם גבעונים... וכשחרב ביהמ"ק פרקו הגבעונים הסודר מעל ראשם אפי' בשעת התפילה כדי שלא יכירום שהם גבעונים וכשמעתי אני יוחנן בן זכאי... קרעתי בגדי ונחותי בכל גלילות ישראל שיכסו ראשם עם הטלית בשעת התפילה, ומי שאינו מכסה מטעם מנהג אבותיהם המה מהגבעונים". הרי שבעבר לא היו מכסים את הראש אף בזמן התפילה (ופשוט שגזרת ריב"ז לא שייכת בימינו).

252 והוא ג"כ דקדק מזה שהרמב"ם כלל את איסור ראש מגולה ביחד עם האיסור להתפלל באפונדתו, שמע מינה שאין איסור להיכנס לביה"כ ולברך שאר ברכות בראש מגולה, וכמו שהאיסור להיות באפונדתו הוא רק בעת התפילה.

הרי שעד ברכת עוטר ישראל בירך בגילוי הראש, ובארצות של האבודרהם לא היו שמים מצנפת ולפיכך לא בירכו ברכה זו²⁵³.

ובשבולי הלקט (סימן ד) כתב:

מצאתי בתשובות שהסיר רב עמרם גאון זצ"ל עוטר ישראל בתפארה לפי שאין עטיפת סודר נוהגת במקומנו וגם רב נטוראי גאון זצ"ל לא כתב עוטר ישראל בתפארה.

ולמעלה (באות ב ועיי' בהערה 6) כתבנו שלפי הרבה ראשונים סדר ברכות השחר הוא בדוקא, וא"כ נמצא שבירכו כמה ברכות קודם ברכת עוטר ישראל בתפארה, ולכאורה בירכו אותם בגילוי הראש.

הרבינו יונה בספר היראה (כא - כב) כתב:

ומעת קומו להתהלך בדרך יכפוף קומתו וישוח ראשו, כי השכינה למעלה מראשו, ולכן נכון לכסות את ראשו ולא יהא בגילוי הראש.

הרי שכיסוי הראש זה הנהגה טובה ולא חיוב, וכלשונו "נכון לכסות את ראשו".

וכתב **התשב"ץ הקטן** (אות תקמט)²⁵⁴:

ואינו אסור לילך בגילוי הראש. ומה שיש בכל כתבי (שבת קיח, ב): תיתי לי דלא מסגינא ד' אמות בגילוי הראש, זהו מידת חסידות.

והביאו את דבריו **הכלבו** (סימן יא) **והאורחות חיים** (דיני תפילה מה)²⁵⁵, אלא שהם הוסיפו:

והר"ף [רבינו פרץ] כתב שיש למחות שלא להיכנס לבית הכנסת בגילוי הראש

ונראה שכוונת ר' פרץ, שאע"פ שמדינא אין איסור לילך בגילוי הראש, מ"מ מכיון שיש בזה עזות, לכן יש למחות שלא להכנס כך לבית הכנסת²⁵⁶.

ואכן **מהריטב"א** (מגילה כ, א) **ומהר"ן** (סוף פ"ק דמסכת ע"ז) מוכח שלשון 'תיתי לי הכוונה שהאמורא היה מקפיד על הדבר למרות שמן הדין מותר, שזוהי רק מידת חסידות²⁵⁷.

הטור (או"ח ב) בהביאו סדר הנהגת הבוקר כתב:

253 עיי' בצמח צדק (פסקים או"ח סימן ב אות ו).

254 בחלק מהמהדורות נמצא באות תקמז.

255 ובפתיחה לאורחות חיים (אות ד) כתב: "ואל יהלך בקומה זקופה ולא בגילוי הראש". וברור שאין כוונתו שיש איסור מדינא לילך בגילוי ראש, אלא רק משום מידת חסידות הוא כתב כן, וכמבואר ממש"כ בדיני תפילה (שם), וכ"כ ביביע אומר (שם סוף אות ג).

256 ולשון 'יש למחות', משמע שמדינא אין איסור בדבר (שאילו היה איסור היה לו לכתוב 'אסור להכנס כו'), ומ"מ לא מצאתי אצל שאר הראשונים שכתבו אזהרה זאת, ואדרבה האו"ח (יובא בהמשך) כתב שבצרפת היו קורין בתורה בגילוי הראש, ומסתמא זה היה בביה"כ, ואף הוא לא מחה על זה שקראו בביה"כ אלא רק גימגום על מנהגם להוציאו שם שמים בגילוי הראש. ואף הב"י (או"ח קנח, ו) כתב את דברי הר"ף ולא הביא לו חבר, ועייש באליה רבה.

257 וכ"כ היביע אומר (ח"ט חאו"ח א, ג) ובספר יוקח נא (או"ח צא, ד), ועייש שהביאו עוד ראשונים שס"ל כן.

ויקום וילך בכפיפת קומה... ויכסה ראשו...

משמע קצת מלשונו שאין איסור לילך בגילוי ראש, אלא שמ"מ ראוי לכסות הראש. ובסימן ח כתב בדרך עטיפת הטלית כתב:

ומכסה ראשו שלא יהא בגילוי הראש.

ומפשט דבריו משמע שבעת עטיפת הטלית יש להקפיד שלא יהא בגילוי הראש, וממילא יוצא שעד אז אפשר להיות בגילוי ראש. וכן דייקו **הד"מ** (שם, ד) ו**הפרישה** (שם, ה). אך ע"י בב"י ובב"ח שביארו אחרת את הטור ולפי ביאוריהם אין הכרח מדברי הטור האלו.

ומ"מ בדיני תיקון המלבוש לתפילה (או"ח צא) כתב הטור:

ויכסה ראשו וכתב הרמב"ם לא יעמוד בתפילה באפונדתו ולא בראש מגולה...

הרי שבשביל התפילה צריך לכסות את הראש, אך בשאר הזמן משמע שאין צורך בכך. וכבר דקדקנו מהרמב"ם שכתב שצריך להיות שלא בראש מגולה בתפילה ש"מ שבשאר הברכות ובק"ש א"צ להקפיד על זה, ואף בזמן התפילה כתב הרמב"ם (התבאר למעלה) שאין זה מעכב, וכ"כ הטור (ריש סימן צא)²⁵⁸.

וכן הטור בסימן מו כתב, שמדין הגמרא היה ראוי לברך כל ברכה מברכות השחר בשעתה, שכששומע תרנגול יברך הנותן לשכוי וכו' וכתב עוד כמה ברכות. ואח"כ כתב: "וכששם סודר על ראשו יברך וכו'".

משמע מדבריו שעד ברכת עוטר ישראל היה בגילוי הראש.

אם כן עולה שלדעת הטור מדינא מותר לילך ואף להזכיר שם שמים בגילוי הראש, ומ"מ ראוי לכסות את הראש משום מידת חסידות. אך בתפילה אין לעמוד בגילוי ראש.

אמנם יש להקשות, שבקיצור פסקי הרא"ש (קידושין פ"א, מו) כתוב:

אסור לילך ד' אמות בקומה זקופה ובגילוי הראש.

משמע לכאורה שיש איסור לילך בגילוי ראש, וכ"כ **המשנה הלכות** (ח"ח, ו).

אך נראה שאין מכאן ראיה, שהרי הגמרא כתבה שאסור ללכת בקומה זקופה, ואעפ"כ הרבה ראשונים (התבאר למעלה) ס"ל שאין זה איסור גמור אלא מילי דחסידותא. וע"י ביביע אומר (ח"ט א, ג) ובקציני ארץ (סימן ב) שהביאו הרבה ראיות שאף אם כתוב 'אסור' אפשר שזה רק מידת חסידות, ובפרט כאן יש לפרש כן כדי שלא יסתור את דברי הטור.

ומה עוד שהרא"ש עצמו לא כתב לשון איסור, אלא רק כתב שר"ה אמר תיתי לי וכו', וכבר כתבנו שבספר חיים שאל כתב בדעת הרא"ש שכל לשון תיתי לי משמע שאחרים לא היו נוהגים כן, ואכן הקציני ארץ (שם) כתב שאין דרך הקיצור פסקי הרא"ש להוסיף דברים שלא נזכרו בפסקי הרא"ש²⁵⁹.

258 וע"י בהערה 01 שמדויק מדברי הרמב"ם שמותר להיכנס לביה"כ בגילוי ראש, וכן יש לדקדק מהטור (שם).

259 וכתב שיש לפרש שתיבת אסור מתפרשת מדינא ולגבי קומה זקופה, ולגבי גילוי ראש היא מתפרשת ממידת חסידות.

וכן יש להוכיח מהרא"ש בברכות (פ"ז, לה) שהביא את הגמרא שיש דברים נאמרו בכוס של ברכה ואחד מהם הוא עיטוף, דהיינו כיסוי ראש, ואמרינן על זה בגמרא שאנו אין לנו אלא ד' דברים (ועיטוף אינו אחד מהם), וכתב על זה:

וכל הנך רגילין האידנא אף בפריסת סודר שלא יברך בגילוי הראש...

הרי שבימיו של הרא"ש דווקא היו רגילים בכיסוי ראש בזמן ברכת המזון, ומשמע שבזמן הגמרא לא היו מקפידים על זה, וממילא מוכח דס"ל שאין חיוב מדינא בכיסוי ראש.

ולענ"ד זוהי כוונת ר' ירוחם (תולדות אדם וחווה, טז, דף קיח, ב) שרק בכוס של ברכה הצריכו כיסוי ראש, אלא שנהגו להחמיר בכל ברכה לא לברך בגילוי ראש. ועיי' בב"י (או"ח קפג) שהתקשה מאי רבותא בכוס של ברכה לפי שיטת ר' ירוחם²⁶⁰.

ומצאתי בתשובות ר"י בן הרא"ש (כ, ד) שנשאל אם צריך להיזהר בלימוד שלא ללמוד בגילוי הראש, וכתב:

טוב הוא שלא לישב בגילוי הראש בשעת הלימוד למי שיכול לסבול, לפי שילמד יותר ביגיעה. ולפעמים מפני כובד הראש אינו יכול לסבול [דהיינו ואז ניתן להקל וללמוד בגילוי הראש, ובגירסאות אחרות זה כתוב מפורש].

ובחלק מהמהדורות נוסף:

כבר נהגתי בעצמי לישב בכובע של פשתן דק וכיוצא בו בעיתות החום לצאת ידי כולם.

הרי שזה רק מעלה ללמוד שלא בגילוי הראש. ונראה שכל שכן שאין חובה ללכת שלא בגילוי הראש, ובוודאי שאין הוא יחלוק על אביו הרא"ש מבלי להזכיר זאת, אלא ע"כ שאף דעת הרא"ש שמותר מדינא לילך בגילוי הראש.

בנדרים (ל, ב) אמרינן, דאנשים לפעמים מגלים ראשם ולפעמים מכסים אותו, וכתבו שם **התוספות** (בד"ה אנשים):

ואע"ג דאסור לילך בגילוי הראש, מ"מ כמה פעמים מגלים ראשן וגם מותרין לגלות באקראי אפי' בפני כל העולם, משא"כ הנשים [שאף באקראי אסור להן לגלות ראשן].

ולא ברור אם כוונת התוס' שמדינא אסור לאנשים לגלות ראשם, או רק משום מידת חסידות, ובפרט שיש גירסה אחרת בתוס' שלא גורסת את המילים: "ואע"ג וכו' הראש". ומ"מ אף לפי הגירסה שלפנינו עולה שבאקראי מותר לגלות את הראש בפני כל העולם, ומשמע נמי שלא בפני כל העולם מותר לגלות הראש בשופי. וכ"כ בדעת התוספות בספר **צורח החיים** (לר' אברהם לאנשטם, בשו"ת כסוי חטאה, דף נב, ב). ועיי' בפ"י הר"ן (בד"ה מדלא) שמשמע שרוב האנשים דרכם לגלות ראשם²⁶¹, ועיי' במשנה הלכות (שם, ה).

ובספר המנהיג (דיני תפילה, מה) כתב:

260 ואף הטור (סימן קפג) כתב שבימינו רגילים לברך שלא בגילוי הראש.

261 וכן משמע מדברי הרא"ש שהובאו בהערה ד.

ומנהג שלא יתפלל בגילוי הראש מפני אימתא דשכינה שכנגדו... שלא היה דרכם [בזמן הגמרא] לכסות ראשם כשהם פנויים, דמחזי כיוהרא, אלא אחר הנישואין. וגילוי הראש עזות תקיפא היא... ולכן יתכן לו לאדם ללכת בכיסוי ראש דרך צניעות... כמנהג כל אנשי ספרד וישר כוחם.

הרי דס"ל שאין חובה מדינא ללכת שלא בגילוי הראש, ובזמן התלמוד הרווקים לא היו מכסים ראשם, אך בוודאי שזה מנהג טוב. אמנם בהמשך דבריו (שם, מט) כתב:

תניא המתפלל... וצריך שיכסה את ראשו, ולא בשעת התפילה לבד אלא כל היום כולו, כדאמרין דאסור לילך בקומה זקופה ובגילוי הראש.

לכאורה משמע מדבריו שכל היום אסור לילך בגילוי הראש, וע"כ צ"ל שכוונתו שזה רק מידת חסידות וכדמוכח מדבריו לעיל, ומש"כ אסור לאו מדינא קאמר.

בתרומת הדשן (ח"ב, רג) נשאל על הגזרה שגזרו השלטונות של הגויים שכשיתחייבו היהודים בשבועה יצטרכו להישבע בשם ה' בגילוי הראש, וכתב:

ואיני יודע כ"כ איסור מפורש שלא להזכיר השם להדיא ובגילוי הראש לצורך שבועות... שהא לאו הזכרה לבטלה הוא, ובגילוי הראש לא אשכחן קפיא להדיא לאיסור.

הרי מפורש בתרוה"ד שלא מצינו איסור מפורש להזכיר שם שמים בגילוי הראש, וכל שכן שאין איסור ללכת בגילוי הראש.

ועיין עוד בתרוה"ד (ח"א, י) שדן בגדרי האיסור לילך בגילוי הראש²⁶², ומ"מ כבר התבאר בתשובה דלעיל שרק משום מידת חסידות יש להקפיד על כיסוי הראש, וע"ע במטה אפרים (ברכות ז), מה שכתב ביישוב הסתירה הנראית לכאורה בין שתי התשובות הללו.

האור זרוע (שבת מג) כתב:

ונר' בעיני דצריך לזהר שלא יקרא קטן בראש מגולה, דדלמא הלכה כ"א דקתני במסכת סופרים (הובא באות ב)... מי שראשו מגולה פורס את שמע וי"א... בראש מגולה אינו רשאי להוציא אזכרה מפיו... וכמדומה דבקריאת התורה גם ת"ק מודה... הלכך נר' ברור דאין יכול לקרות קטן בתורה בראש מגולה וכל שכן גדול. ואין נר' בעיני מנהג רבותינו שבצרפת שמברכים בראש מגולה, ובשמחת תורה נהגו לקרות קטנים ומזכירים אזכרה בראש מגולה, ואיני יודע איך לקיים המנהג אם לא כת"ק דמס' סופרים.

הרי שהמנהג של רבותיו של האו"ז שבצרפת היה לברך בראש מגולה, והקטנים היו קורים בתורה בראש מגולה²⁶³. ובאר האו"ז שנראה שטעמם הוא משום שהם סוברים שהלכה כת"ק שמותר להזכיר שם שמים בראש מגולה, והוא ז"ל כתב כן לחומרא, ולא ברור שהוא אכן פוסק

262 והחיד"א (מחזיק ברכה ש"ח, ב, ב) דייק שהתרוה"ד (הני"ל) דן דווקא בהזכרת שם שמים בגילוי הראש, אך הליכה בגילוי הראש אפשר שפשוט שמותר.

263 וכן משמע מספר המנהיג (שם) שכתב שמנהג אנשי ספרד ללכת בכיסוי ראש, משמע שמנהג אנשי צרפת אינו כן (והרי ספרו מיוסד על רבני ספרד וצרפת בעיקר, וכמש"כ בפתיחה לספרו).

כן מדינא, ומ"מ ללכת בראש מגולה פשיטא דס"ל דשרי (שהרי רק להזכיר שם שמים בראש מגולה ס"ל שיש להחמיר), וזה ברור.

אמנם המהר"י ברונא (סימן קסו) כתב:

יש רוצים לומר דלא איתסר למיזל בגילוי הראש כ"א לחסידים ולת"ח... ונ"ל דלאו ראייה היא... אלמא סודרא דווקא לת"ח, אבל לאיניש אחריני סגי ליה בכיסוי בעלמא, ואף לת"ח דווקא לצאת בו לחוץ אבל תוך ביתו סגי ליה בכיסוי בעלמא...

דהיינו הוא הביא שיי"א שרק לת"ח אסור ללכת בגילוי הראש (וכן משמע דס"ל למהר"י ברונא גופיה בסימן לד, ע"ש), והוא דחה את ראייתם וס"ל שלת"ח צריכים סודר על כל הראש אך שאר אדם צריכים כיסוי בעלמא. וכן ס"ל שת"ח אף מחוץ לבית מקפידים על זה, בשונה משאר אדם שרק בבית מקפידים על זה.

אולם נראה לענ"ד שדעתו היא דעת יחיד, וכמבואר למעלה מכל הגאונים והראשונים, ואף איהו גופיה לא ברירא ליה²⁶⁴, ובפרט שאפשר שהוא סובר שרק משום מידת חסידות צריך כיסוי ראש וכוונתו לומר שהמידת חסידות היא לכו"ע ולא רק לת"ח.

לסיכום: התבאר שלפי רוב בניין ומניין הראשונים מותר מדינא ללכת בגילוי ראש, ואף להזכיר שם שמים מותר מדינא. אלא שממידת חסידות ומדרך הצניעות יש להקפיד על כיסוי הראש. ולפי דברינו כן דעת כל הראשונים ואין מהראשונים מי שחולק על זה.

ד. דעת רבותינו הב"י והרמ"א

דעת הב"י והשו"ע בעניין זה אינה ברורה. יש מקומות שמשמע שכיסוי הראש הוא חובה מדינא, ויש מקומות שמשמע שרק משום מידת חסידות יש להקפיד על זה, ואכן האחרונים נחלקו בדעתו וכדנחזי בהמשך.

באו"ח סימן צא כתב הטור שיש לכסות את הראש בזמן התפילה, וכתב על זה הב"י:

הכלבו בסימן יא כתב בשם הר"מ שאינו אסור לילך בגילוי הראש כי מה שאמרו בפרק כל כתבי וכו' שזו מידת חסידות, והר"פ כתב שיש למחות שלא להיכנס בבית הכנסת בגילוי הראש, ורבינו ירוחם כתב בסוף נתיב טז שאסור לברך בגילוי הראש, ובמסכת סופרים כתוב וכו' נר' שהוא מח' אם מותר לברך בגילוי הראש או אסור וכיון דר' ירוחם פסק כמאן דאמר אסור הכי נקטי'.

הרי דס"ל שלברך בגילוי הראש אסור, אך משמע שללכת בגילוי הראש מותר מדינא וכדעת הר"מ, שהרי הוא לא הביא מי שחולק עליו, וכן מזה שהכריע עליו, וכן מזה שהכריע כר' ירוחם רק בברכה משמע שבהליכה מותר בגילוי הראש מדינא.

וכן נראה מהשו"ע, שהרי בסימן צא (סעיף ג) כתב:

י"א שאסור להוציא אזכרה מפיו בראש מגולה, וי"א שיש למחות שלא להיכנס לבית

²⁶⁴ שהרי כתב שאין ראייה לסוברים שא"צ כיסוי ראש, אך הוא לא הכריח שצריך. וכן בסימן לד משמע דס"ל שמדינא אי"צ כיסוי ראש.

הכנסת בגילוי הראש.

הרי דבאזכרת שם שמים נקט לשון 'אסור'. וכ"כ בסימן רו (סעיף ג):

כל אלו הברכות... אם ליבו רואה את הערווה או שראשו מגולה אסור לברך.

ואילו לגבי הליכה בגילוי ראש, כתב השו"ע בסימן ב (סעיף ו):

אסור לילך בקומה זקופה, ולא ילך ד' אמות בגילוי הראש.

הרי שלגבי קומה זקופה נקט לשון 'אסור', ולא לגבי הליכה ד' אמות בגילוי הראש וממילא משמע שאין זה איסור גמור לילך בגילוי הראש אלא מידת חסידות בלבד²⁶⁵, וכן דקדוק **המחזיק ברכה** (ב, ב)²⁶⁶ **והיז אפרים** (סימן ב).

וכן יש לדקדק זאת מדכתב הב"י והשו"ע (קנא, ו) שיש למחות מלהיכנס לבית הכנסת בראש מגולה, ואילו לגבי הליכה בראש מגולה לא כתב שיש למחות.

אמנם בסימן ח על מה שכתב הטור: "ומכסה ראשו כדי שלא יהיה בגילוי הראש", כתב הב"י:

ונר' דלאו למימרא שיכסה ראשו כדי שלא יהיה בגילוי הראש לגמרי שאין זה מעניין ציפית, ועוד היאך הלך לעשות צרכיו וליטול ידיו בגילוי הראש, אלא היינו לומר שאע"פ שראשו מכוסה דרך הצנועים להטיל סודר או טלית על ראשו וכדאיתא בפ"ק דק"י (כט, ב): משתבח ליה ר"ח לר"ה ברב המנונא דאדם גדול הוא וכו'. א"ל מ"ט לא פריסת סודרא? א"ל דלא נסיבנא וכו'. ופשיטא שלא היו הבחורים הולכים בגילוי הראש ממש, אלא ודאי היינו סודר או טלית שפורסין על הראש לצניעות²⁶⁷.

ולכאורה אם נאמר שהאיסור ללכת שלא בגילוי ראש הוא רק ממידת חסידות א"כ מהי קושייתו "היאך הלך לעשות צרכיו וליטול ידיו בגילוי הראש", נימא שהוא הלך בגילוי ראש מכיון שמותר מדינא. וכן מש"כ "ופשיטא שלא היו הבחורים הולכים בגילוי הראש ממש", וכי פשוט כ"כ שבחורים מקפידים על מידת חסידות²⁶⁸. ואכן הד"מ (ב, ב), הפרישה (שם, ו) והמחזיק ברכה (שם) כתבו שמהב"י הנ"ל משמע דס"ל שיש איסור מדינא לילך בגילוי הראש ולא רק ממידת חסידות.

²⁶⁵ וכן משמע קצת מזה שלגבי קומה זקופה נר' מהשו"ע שאף פחות מדי' אמות יש להקפיד לא ללכת, ואילו לגבי גילוי הראש מבואר בשו"ע שרק בד' אמות יש להקפיד. ולכאוי למה לחלק בזה, והא בגמרא (ק"י לא). אמרינן בתרווייהו ד' אמות, אלא דס"ל לשו"ע שכיון שלא לילך היינו רק משום מידת חסידות לכך אין להחמיר יותר ממה שהחמירו בגמרא בהדיא, וזאת בשונה מקומה זקופה שמכיון שאסור מדינא יש להחמיר טפי, ועי' בב"ח (סימן ב) שכתב מעין זה [שהשו"ע השמיט דברי הטור 'ויכסה ראשו' בשביל שאין חובה לכסות אלא רק בהקפדה בליך ד' אמות ולא בפח', ע"ש].

²⁶⁶ והוסיף המחזיק ברכה שרק באזכרה השו"ע כתב י"א שאסור, ואילו ר' ירוחם לא היה פוסק בזה שמא השו"ע לא היה אוסר (וכמבואר בב"י), וכש"כ שלגבי הליכה בגילוי ראש שלפי השו"ע לא יהיה אסור מדינא.

²⁶⁷ ובסימן קסג כתב הב"י שמה שאמרו בברכות (נא, א) שצריך עיטוף לברכת המזון היינו "סודר שפורשים על כובעיהם העומדים לפני הגדולים", ודלא כביאור ר' ירוחם שהביא, ע"ש.

²⁶⁸ אמנם מעצם ביאורו שבגמרא בקידושין מיירי שהיה עוד כיסוי נוסף בשביל צניעות אין ראייה, שאפשר שיש חסידים שהיו מקפידים יותר בזה, והרי הב"ח (סימן ח) ג"כ ביאר כך את הגמרא בקידושין, ואעפ"כ כתב שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש.

ובאו"ח בסימן מו בעניין ברכת עוטר ישראל בתפארה, כתב הב"י:

וני"ל שטעם ברכה זו לפי שאסור להלך בגילוי הראש, כדמשמע בפרק כל כתבי. ואפי' לדברי המפרש שאינו אסור לילך בגילוי הראש, מ"מ מודה דמידת חסידות היא שלא לילך בגילוי הראש, כמו שיתבאר בסימן צא בס"ד. ובסי' הזוהר ברעיא מהימנא בנשא (פרשת נשא קכב, ב) אסור למיזל ד' אמות בגילויא דרישא משום דמסתלקי חיי מיניה.

ולכאורה משמע מדהביא קודם את דעת האוסרים מדינא לילך בגילוי ראש, ורק אח"כ הביא את הסוברים שזוהי מידת חסידות דס"ל שהעיקר כדעת האוסרים, וכ"כ המחזיק ברכה (שם).

אמנם לענ"ד נראה שאין זה דקדוק, שהב"י הביא קודם את דעת האוסרים מפני שלפי דבריהם אתי שפיר טפי ההסבר שלו לברכת עוטר ישראל בתפארה, ולא מפני דהכי ס"ל לדינא.

ונלענ"ד שהעיקר הוא שלפי דעת הב"י האיסור לילך ד' אמות הוא רק ממידת חסידות וכדמשמע מהב"י בסימנים צא ו- קנא, ומהשו"ע בסימן ב. ומה שהקשנו מהב"י סימן ח, יש ליישב שהוא כתב רק בשביל שלא יקשה מדברי הטור לדברי האוסרים, שישתדר אליבא דכו"ע. אך יותר נ"ל שלמרות שהב"י ס"ל שהחובה היא רק משום מידת חסידות, מ"מ הא כתב באו"ח בסימן שא שאין דרך בני אדם לילך בגילוי הראש²⁶⁹, וממילא הקושיות של הב"י הן אינן משום שמין הדין אסור לילך בגילוי הראש, אלא משום דמסתמא אין הכוונה של הטור שהלכו ליטול ידיים ולעשות צרכים בגילוי הראש ודו"ק²⁷⁰. ואח"כ מצאתי שכ"כ **המטה אפרים** (על רמב"ם ברכות ז) ושמתני שכיוונתי.

וראיתי **שבקציני ארץ** (סימן ב) כתב שהב"י תמה 'היאך הלך ליטול ידיו ולעשות צרכיו', ולכאורה לא היה לו להוסיף 'וליטול ידיו' והוי יתור לשון, וכן אפשר שנטל ידיו ליד מיטתו סמוך למיטתו. ותיירץ שעיקר קושייתו של הב"י היא היאך בירך 'על נטילת ידיים' כשנטל ידיו, דס"ל לב"י שאסור לברך בגילוי ראש. ולדבריו מיושבת ג"כ הקושיא הב' של הב"י, שבדואי הקטנים נצרכים לברך במשך היום ולא שייך לומר שבירכו והתפללו בגילוי הראש, ודפח"ח.

והנה לגבי הדיוק שכתבנו מהשו"ע בסימן ב, דס"ל דמותר מדינא לילך בגילוי הראש, כתב **השלחן אברהם** (סימן ב) שהוא אינו מוכרח. **והמטה יהודה** (ב, ז) **והפתח הדביר** (שם, ז) כתבו שאפשר שהשו"ע נקט לשון 'ולא ילך' ולא נקט לשון 'אסור ללכת' משום שנמשך אחר ל' הגמרא (רב הונא לא אזיל וכו'). והוסיף המטה יהודה, שמזה שנקט השו"ע נקט בלשון שלילה ('ולא ילך') ולא נקט לשון חיובית ('ויכסה ראשו'), משמע דס"ל שאסור מדינא לילך בגילוי ראש. וכע"ז כתב **הבנימין צעיר** (שם) שלפיכך שינה השו"ע מלשון הטור (שהטור כתב 'ויכסה ראשו') משמע דס"ל לשו"ע שאסור מדינא לילך בגילוי הראש²⁷¹.

269 ועיי' בארצות החיים (סימן ח בארץ יהודה ס"ק ד) ובקציני ארץ (סימן ב) שדייקו מדברי הב"י בסימן שא דס"ל שאין איסור לילך בגילוי הראש.

270 ובפ"י בנימין הצעיר על השו"ע (סימן ב) כתב שבלא"ה יש לדחות את הראיה מהב"י בסימן ח, שלכאוי' היה לב"י להעמיד את דברי הטור דמירי שמקום הנטילת ידיים הוא פחות מד' אמות ואז לא יקשה כלל.

271 והוא הוסיף שאף בכל הגוף אסור לילך בגילוי ממידת חסידות, ומאי הרבותא שבגילוי הראש, אלא ע"כ שיש חיוב מדינא ללכת בכיסוי הראש. אמנם נלענ"ד שאין פה קושיא, שלא בכל הגוף יש מידת חסידות הראויה לכל אדם לכסותו כמו בגילוי הראש. ולדבריו יקשה לכל הפוסקים שכתבנו למעלה שיש רק מידת

ובספר **שיח יצחק** (חדאד, סימן ב) כתב שמשמע מדברי השו"ע שהמילה 'אסור' דנקט בריש הסעיף ('אסור לילך בקומה זקופה') שייכת ג"כ לסוף הסעיף ('ולא ילך בגילוי הראשי'), שהרי אם היה חילוק בין הרישא לסיפא, היה לשו"ע לבאר דבריו ולא לכותבם אחד אחר השני כאילו דינם שווה. ומה עוד שטעם שניהם שווה, הלכך בוודאי שדינם אחד הוא. וכן **המהריט"ץ** (שו"ת החדשות ר) כתב שמזה שהשו"ע השווה בין דין גילוי הראש לדין קומה זקופה, שמע מינה שדינם שווה ומדינא הם אסורים.

אמנם את כל הדברים האלו יש לדחות: [א] דחוק לומר שהשו"ע כתב באותו סעיף שתי לשונות שונים בגלל שכן לשון הגמרא. ומה עוד שמצינו בסימן צא שהשו"ע כתב לשון 'אסור' לגבי אזכרה (למרות שאין זה לשון הגמרא²⁷²), ממילא הו"ל למינקט בסימן ב' ג"כ לשון 'אסור' אי ס"ל שיש לאסור מדינא. [ב] מה שדייק המט"י מזה שהשו"ע נקט לשון שלילה, כבר כתב על זה המחזיק ברכה (שם) שהדיוק הזה הוא חלש יותר מהדיוק שכתבנו למעלה. ועוד נ"ל שכיון שבא להשמיענו שהדין הזה הוא רק בד' אמות, לכך שינה מלשון הטור וכתב לשון שלילית, וכי היאך היה לו לכתוב 'ויכסה ראשו רק אם ילך ד' אמות'?! אלא ודאי ששינה מלשון הטור וכתב לשון שלילי בשביל לומר שהאיסור הוא רק בד' אמות. ועוד נ"ל שהשו"ע קיצר בלשונו, וכאילו כתב 'ויכסה ראשו שלא ילך ד' אמות וכו"', עיי' היטב ודו"ק. [ג] מה שכתב השיח יצחק שהמילה 'אסור' הולכת ג"כ על הסיפא אינו נראה, דא"כ הו"ל לשו"ע לכתוב 'אסור לילך בקומה זקופה ובגילוי הראשי', או לכתוב 'אסור לילך בקומה זקופה וכן אסור לילך בגילוי הראשי' או לשון דומה לזאת. ולפי מה שכתבנו למעלה בקושיה הקודמת ג"כ נדחים דברי השיח יצחק. [ד] וממה שכתבנו נדחים ג"כ דברי המהריט"ץ, שאע"פ שהשו"ע כתבם באותו סעיף, מ"מ מזה ששינה השו"ע בלשונו משמע דס"ל לחלק ביניהם. ומה עוד שאף בדין קומה זקופה לא ברור שדעת השו"ע לאסור מדינא²⁷³.

סוף דבר, נראה ברור שדעת השו"ע בסימן ב שרק משום מידת חסידות יש לילך בכיסוי הראש. ולגבי הדיוק שכתבנו, שמזה שהב"י (סימן צא) אסר רק לברך או להיכנס לבית הכנסת בראש מגולה, שמע מינה שלילך בגילוי הראש מותר. כתבו המט"י (שם), הפר"ח (שם), היפה ללב (ח"א, ב), השיח יצחק (שם) והתבואות שמש (ח"א, לב) שיש לדחות שהב"י הוסיף לאסור בברכה או בבית הכנסת אף אם רק עומד או יושב, ואילו הליכה בגילוי הראש אסורה רק בהולך ד' אמות²⁷⁴. והוסיף המטה יהודה, שלעניין בית הכנסת יש לומר שהב"י בא להוסיף שיש ג"כ למחות בנהגים אחרת, או שמא הב"י בא להוסיף שאף אם המנהג באותו מקום לא להקפיד על כיסוי הראש, מ"מ בבית הכנסת יש להקפיד על זה.

חסידות לכסות את הראש (שאינו קושיא זאת בדווקא על השו"ע), ויש עוד לדחות דבריו.

272 שהרי במסכת סופרים הלשון 'אינו רשאי', וכמובא בב"י בסימן צא.

273 עיי' לעיל באות ג' שיש ראשונים שכתבו במפורש שאין בזה איסור מדינא, ו'אסור' דנקטו בגמרא היינו ממידת חסידות. ולדבריו הו"ל להוכיח ג"כ מהגמרא עצמה שסמכה בין שני הדינים הללו.

274 אמנם הדי"מ (ב, ב) גרס בדברי הר"פ: "והר"פ כתב שאסור לילך בגילוי הראש לביה"כ", אך מ"מ הב"י (סימן צא) גרס לא להיכנס לביה"כ בגילוי הראש, והם גרסו כב"י.

הפתח דביר והיפה ללב הוסיפו, שאפשר שהב"י בא להוסיף שאע"פ שמקבלים יראת שמיים כשמברכים (או כשנמצאים בבית הכנסת), מ"מ יש חובה לכסות את הראש.

והתבואות שמש הוסיף שהב"י כתב כן לרבותא, שאע"פ שהמברך נמצא תחת קורת גג, מ"מ אסור לברך בגילוי הראש (וכן להיות בבית הכנסת בגילוי הראש).

אמנם כל הדברים הללו דחוקים ביותר, שהרי הב"י בסימן צא הביא את דין הליכה בראש מגולה, ומיד אחריו כתב את דין אזכרת שם שמים בגילוי הראש. אלא שלגבי דין הליכה הביא בשם הר"ם שזה רק מידת חסידות, ולגבי אזכרה הביא שיש אוסרים ופסק כן, וממילא נשמע ברור דס"ל שגם הדעה שאוסרת מדינא לברך בגילוי הראש סוברת שהליכה בגילוי הראש אינה אסורה מדינא אלא ממידת חסידות. וכן הב"י הביא את הכלבו שכתב שהליכה בגילוי הראש מותרת מדינא ושיש למחות על הליכה לבית הכנסת בגילוי הראש, א"כ מבואר דס"ל דלא פליגי אהדדי, עיין שם היטב ודו"ק שזה פשוט. ועיין עוד בהערה עוד כמה גמגומים על דבריהם²⁷⁵.

ובכן הפוסקים הסוברים שדעת הב"י והשו"ע היא שהליכה בגילוי הראש אסורה רק ממידת חסידות הם: המג"א (צא, ג), הב"ח (סימן ב), היד אפרים (שם), מחצית השקל (שם), הברכי יוסף והמחזיק ברכה (שם), המאמר מרדכי (סימן ב), הארצות החיים (מאיר לישראל ב, מג), המטה אפרים (ברכות ז), השיח יצחק (שם), היוקח נא (צא, ד), הלחם יהודה (על הרמב"ם תפילה ה, ה), הקרני ראם (סימן רכב), הקריית דוד חנה (ח"ב, או"ח לד), הזקני יהודה (סימן כא), הקציני ארץ (סימן ב), העולת התמיד (ב, ה) והמאיר אור (בבאר שבע טו, ב).

ואילו הפוסקים הסוברים שלדעת הב"י והשו"ע איסור הליכה בגילוי הראש הוא מדינא הם: הדרכי משה (שם)²⁷⁶, הפרישה (שם), הגר"א (ח, ב), המט"י (שם), פתח הדביר (שם), המהריט"ץ (שם) והתבואות שמש (שם; ובשמש ומגן ח"א, טז)²⁷⁷.

הרי לנו שיש אחרונים רבים בכל צד במחלוקת זו, ומ"מ נראה שהעיקר כסוברים שדעת מרן היא שחובת כיסוי ראש היא רק ממידת חסידות, שהרי דחינו את כל ראיות הסוברים שמרן

275 עיין בהערה הקודמת. ועוד יש להקשות על מש"כ שהב"י בא לרבותא שאף בלא הילוך אסור לומר שם שמים, נראה שזה דחוק, שהעיקר חסר מן הספר, שבוודאי היה לב"י לומר את החידוש הזה להדיא. ולגבי מש"כ המט"י שהרבותא היא שיש למחות, ע"י בשו"ע סימן קנא (סעיף ו) שהשו"ע הביא את האיסור הזה ולא כתב שיש למחות. ועוד יש לתמוה על הסבר זה, שאם אסור ללכת מדינא למה לא למחות בנוהגים אחרת, מה החילוק בין זה לבין הליכה בגילוי הראש בביה"כ (ואולי ס"ל שמשום בזיון ביה"כ יש למחות). וקושיא זו יש להקשות ג"כ על מש"כ המט"י שהרבותא היא שאף כשהמנהג אחרת יש למחות. וג"כ יש לתמוה על זה שאם האיסור מדינא, למה לא למחות בנוהגים אחרת. ולגבי מש"כ הפתח דביר והיפה ללב שהרבותא היא שאע"פ שמקבל יראת שמיים בברכתו ובהיותו בביה"כ, אפ"ה בעי כיסוי ראש, ע"י ברש"י בסנהדרין (קא, ב; התבאר לעיל באות ב') שמוכח שסברתו הפוכה (שאדרבה במקום שיש קדושה יותר יש יותר להקפיד על כיסוי הראש). וכן סברתם לא ברורה למה באמירת שם שמים יש תוספת יראת שמיים. ולגבי מש"כ התבואות שמש שהרבותא היא שאע"פ שזה תחת קורת גג אפ"ה אסור בגילוי הראש, ע"י בב"י ולא תמצא זכר לסברא זו, ורק הרש"ל הזכיר חילוק זה, ויש עוד לדקדק על דבריהם.

276 והרמ"א לא הגיה כלום על השו"ע בסימן ב משום דס"ל דלא מבואר בשו"ע שהאיסור הוא מדינא, וכמש"כ למעלה.

277 וע"י בחלקו של ידיד ובשערי ציון (שניהם מובאים באוצר הפוסקים הספרדי על שו"ע סימן ב).

אוסר מדינא. וכן העלה היביע אומר (ח"ט, א) והיחוח דעת (ח"ד, א). וטעמו, שלמרות שמהב"י משמע הכי והכי, מ"מ מכיון שמהשו"ע משמע שהאיסור רק ממידת חסידות, יש לפסוק כן, שהעיקר כדברי השו"ע היכא שסותר את הב"י²⁷⁸. ואף המנחת ראובן (ב, ח) העלה כן, ומטעם שיש לנו לילך אחר משנה אחרונה, דהיינו אחר הב"י בסימן צא שכתב אחרון. וכע"ז כתב הקציני ארץ (שם) שנראה שהשו"ע בסימן צא (ובסימן שא) חזר בו ממש"כ בסימנים ח ו-מו.

ויש לי להוסיף שיש לנקוט כדעה הזאת משום שהיא השיטה האמצעית והמכרעת, שהרי הלחם יהודה (שם) ס"ל שלפי השו"ע אף להגיד שם שמים מותר בגילוי הראש מדינא ורק משום מידת חסידות יש להקפיד על זה. ואע"פ שאין דבריו נראים²⁷⁹, מ"מ הרי שהדעה שמותר מדינא לילך בגילוי הראש היא הדעה האמצעית. ובפרט שכל הספק כאן הוא האם יש איסור מדרבנן לילך בגילוי הראש הוא שזה רק מידת חסידות, אי"כ יש לילך אחר המיקל.

עוד נראה שמכיון שיש להסתפק מהי דעת מרן²⁸⁰, הלכך בכה"ג לא שייך לומר קבלנו הוראות מרן, שהרבה אחרונים²⁸¹ כתבו דלא אמרינן קבלנו הוראות מרן אלא רק כשכתב בפירוש את דעתו.

יתר על כן, מכיון שדעת מרן איננה ברורה, הרי שלהולכים אחר מרן יש לומר שיש ללכת אחר דעת הרמב"ם הסובר שאין איסור מדינא ללכת בגילוי הראש (וכמו שהתבאר באות ג), שהרי

278 ע"ש שהביא מקורות לזה.

279 ע"י בדבריו ובמה שכתבנו למעלה ודו"ק, וע"ע בסי' יוקח נא (צא, ג) שכתב לדחות את דבריו.

280 שהרי יש כמה משמעויות בדבריו וכמו שהתבאר, ולכן יש מחלוקת אחרונים גדולה בדעתו. וכ"כ הנהגה שלום (סו"ס ב) שמרן לא הכריע בזה ולכך הוא נקט בלשון סתום. וע"י בשו"ת לב נשבר (ה, דף כא, א) שכתב: "דלא נקרא הכרעה אלא כשיאמר בזה"ל ולענין ה"ל... הכי נקטי"י... או שכותב כן "ל עיקר... ברם השתא הכא (בנידון דידיה) דרך העתיק מרן דעת ז"ל לבד ואילו הוא ז"ל לא הוסיף מדיליה כלום ולא הודיענו מאי דעתו והסכמתו בזה לענין דינא בגם דמסתמא השכל נותן ומחייב חומר דס"ל למרן ז"ל כרוב הראשונים... מ"מ לא הכריע בפ"י מקרי...". ע"ש, ולכאורה הדברים שייכים גם בנידון דידן.

281 כ"כ המהרי"ט אלגאזי (שמחת יו"ט ג), וז"ל: "דמה שאנו תופסים עיקר דברי מרן לענין ה"ל הוא בדבר שנודע לנו בבירור שעמד מרן בעיקר הדין ודעתו דעת עליון הכריח לפסוק כן, אבל בדבר שלא הוברר לנו אם עמד מרן בעיקר הדין בענין דין זה... אינו מן הראוי לפסוק בפשטות כדעת מרן מאחר שלא נודע לנו שעמד מרן בעיקר סברא זו...". והביאו את דבריו בספר כל החיים (לר' חיים פלאג'י, מערכת י, אות מח), שערי רחמים (לר' רחמים פרנקו, חאה"ע סימן יג, דף כג, א) והיביע אומר (ח"ז, או"ח נג, ז; ח"ח, יו"ד כג, ח). והוסיף בספר כל החיים: "והגם שכתב שהיא טעם בהצטרפות לעד"ן דיש לומר כן בפרטות, וק"ל", וכע"ז כתב התעלומות לב (ח"ג בקוני הכללים, דף קז, א) והובא ביביע אומר (ח"ב, יו"ד יט, ה).

וכן הברכ"י (או"ח סימן תצו אות ה) כתב: "וכיון דמספקא לן בדעת מרן נקטי' כוותיה דרבנן בתראי כו"י, וכע"ז הוא כתב בחיים שאל (ח"א סימן כו בד"ה ואנל), וכ"כ התעלומות לב (ח"ד סימן ז, דף טז, א), שמן המר (חחו"מ סימן יג, דף קד, א), ויקרא אברהם (לר' אברהם אדאדי, חחו"מ סימן טל, דף עז, א); שואל ונשאל (ח"א חו"ד סימן ג), שמחת כהן (חחו"מ סימן סא), לב נשבר (שם, דף כג, א), חוקות החיים (סימן נא, דף סז, א); השדי חמד (כללי הפוסקים אות לב), העין יצחק (ח"ג סעיף נב), וכ"כ מהמשאת משה (חחו"מ סימן לד) ומהברכת יוסף (אות ח).

ובפרט שיש כמה אחרונים שכתבו שמה שקיבלנו דעת מרן היינו בתורת ספק, ולא בתורת ודאי. כ"כ הנדיבי לב (ח"ב חו"מ, סג), האור לציון (מבוא, ענף ב). ועיין בספר טעמו וראו (סימנים ה-ו) שהביא הרבה פוסקים שכתבו כן. אולם עיין ביבי"א (ח"ט, או"ח קח, ה) שחלק על זה.

דעת הרבה אחרונים שיש ללכת אחר הרמב"ם כאשר אין דעת מרן ברורה²⁸². ומה עוד שמכיוון שבריי"ף וברא"ש אין דין זה מבואר, א"כ יש ללכת אחר הרמב"ם שהוא עמוד ההוראה היחיד שדעתו מבוארת²⁸³.

והנה דעת הרמ"א בזה מבוארת, וז"ל בדרכי משה (ב, ב) :

כתב הכלבו בשם הר"מ דאינו אסור לילך בגילוי הראש, כי מה שאמר רב הונא כו' זה היה מידת חסידות, והר"פ כתב שאסור לילך בגילוי הראש לבית הכנסת, ובפסקי מהרא"י... כתב... לישבע בגילוי הראש לא מצאנו בזו שאסור בהדיא, אמנם בב"י... משמע דאסור לילך בגילוי הראש, אך פשט דברי רבינו הטור... משמע כדברי הר"ם... וכ"מ לקמן בסימן צא דשרי בלא זמן תפילה.

הרי מבואר דס"ל שמותר מדינא לילך בגילוי הראש (ורק מידת חסידות יש בזה), אלא שבזמן תפילה יש להחמיר בזה (או בהליכה לבית הכנסת).

וכן בדרכי משה בסימנים ח (אות ד) וקפג (אות ב) מבואר שמותר מדינא לילך בגילוי הראש. ובסימן צא (אות ג) מבואר שאסור מדינא לברך או להתפלל או לקרוא בתורה בגילוי הראש²⁸⁴.

לסיכום: דעת הרמ"א שמותר מדינא לילך בגילוי הראש, ורק מידת חסידות יש בדבר. ובדעת הב"י והשו"ע כתבנו שיש מקומות שמשמע שאסור מדינא לילך בגילוי הראש ויש מקומות

282 כ"כ בשו"ת חיים לעולם (ח"ח, אה"ע מ, דפים פח, ב – פט, א), וז"ל: "הגם דמרן ז"ל לא ביאר דעתו... מ"מ סתמו כפירושו דכיון דכתב דלהרמב"ם... בוודאי כך דעתו נוטה דרוב הוראותיו הם ע"פ דעת הרמב"ם ז"ל דמהאי טעמא הוא מה שקבלו הראשונים לדון ע"פ מרן ז"ל כיון דמקודם כבר קבלו כל המקומות לדון ע"פ הרמב"ם ז"ל... אם תמצא לומר דאין ברירה בדעת מרן ז"ל איך פסק יש לנו לפסוק כסברת הרמב"ם ז"ל... דקבלת סברת הרמב"ם ז"ל בערי המערב וא"י קדמה לקבלת סברת מרן ולא שבקו סברת הרמב"ם אלא מחמת הכרעת מרן דעינו ראה סברות רבות ובאיזה מקומות הכריע דלא כוותיה, אבל במקום שלא פירש דעתו דלא כוותיה חזר הדין דהקבלה ראשונה לפסוק כהרמב"ם במקומה עומדת...". וכ"כ בשו"ת פני יצחק (ח"א, יו"ד ט, דף לז) ובשו"ת חוקות החיים (נא, דף סח, א) ובאור לציון (שם, ענף ד).

וכן האריך ביביע אומר (ח"ז חאה"ע סימן ח אות ו), וז"ל: "ומבואר באחרונים שאם אין הדבר מבורר בדעת מרן נקטי' כדעת הרמב"ם שהוא מרי דאתרין וקבלו הוראותיו בא"י ובארצות ערב והמערב וכו' (ע"ש שהביא כמה אחרונים דסברי הכי) וע"י בשדי חמד (כללי הפוסקים אות ג) שהביא משי"כ השלחן גבוה שדרך מרן לפסוק כהרמב"ם אפי' נגד הרי"ף והרא"ש וכו' (והביא את דברי חיים לעולם דלעיל)", וע"ע ביביע אומר בח"ג (חח"מ סימן ד אותיות ה – ט). וכ"נ מדברי היד מלאכי (כללי הפוסקים אות ג) ממשי"כ בשם הכנה"ג (אה"ע סימן קיט הגה"ט אות מח) והביאו את דבריו החיים לעולם (שם, דף פז :): והתעלומות לב (ח"ד סימן כ אות ג).

ועיוין עוד במשאת משה (ח"ב חח"מ סימן לד, בד"ה והנה) שכתב: "דכיון דמרן חלוק על הרמב"ם בעיקר הדין בזה דאיכא צדדים כדכתב' הוה מצי מסמיך הנתבע בנדו"ד ע"פ דעת מרן לאוקמי ממונא אפי' באתרא דמרי ניהו רבא הר"מ ז"ל כשמי"כ בעניותי במק"א אכיו"ב בנדו"ד, דכיון דקבלו בהני אתרוותא לדון כדבר שניהם מאן דסמיך על דעת אי מהם לא משתבשי". והגם שאין דבריו מוסכמים (ע"י בגינת ורדים חח"מ כלל ג סימן כט, וביביע אומר שם), מ"מ היינו במקרה שדעת מרן ברורה, אך היכא שאין דעת מרן ברורה כנדו"ד, הרי שדבריו מוסכמים שיש ללכת אחר דעת הרמב"ם. ואין להאריך בזה עוד.

283 עיין בספר טעמו וראו (סימן ו) שהוכיח כלל זה.

284 וכ"נ מזה שהרמ"א לא חלק על השו"ע בסימן צא, וע"ע בהע"ד 3.

שמשמע שזה רק מידת חסידות, ושהאחרונים נחלקו בדעתו (יש הרבה אחרונים בכל צד), ומי"מ בעניות דעתי כתבתי שנראה שהעיקר שדעת מרן שרק מידת חסידות יש בהליכה שלא בגילוי הראש.

ולגבי אמירת שם שמים בגילוי הראש, הרי שדעת הרמ"א והשו"ע שיש לאסור מדינא, וכן ביארו כמעט כל האחרונים מלבד הלחם יהודה בדעת השו"ע.

ה. דעת רבותינו הפוסקים האחרונים

בדברי האחרונים מצינו את כל הדעות האפשריות, חלקן מאוד מקילות, חלקן מחמירות ביותר וחלקן ממוצעות. להביא את כל דעות האחרונים זה לא אפשרי, דהוי כמים שאין להם סוף, ומי"מ ליקטתי כ-40 אחרונים, ואלו הם.

ראשית לכולם הלוא הוא **המהרש"ל** (שו"ת המהרש"ל עב), שדעתו בזה שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש. ועיקר סמיכתו הוא מהגמרא בשבת (ק"ח, ב) שנקטה לשון 'יתתי לי', שהוא לשון של מילי דחסידותא, והרי חזינן שרק ר"ה הקפיד על זה.

וכן פסקו **הב"ח** (סימן ב), **הט"ז** (ח, ג; עש"ה), **האליה רבה** (ב, ד; וע"ע קנא, י), **המגן גיבורים** (שלמי גיבורים, ב, ד) **והקרני ראם** (סימן רכב)²⁸⁵, בעקבות דברי הרש"ל. וכן סוברים **המג"א** (צא, ג)²⁸⁶, **הפרישה** (ב, ו; ח, ה), **השו"ע הרב** (ב, ו; צא, ג) **והשבות יעקב** (ח"ג, סימן ה), אלא שהם לא הביאו ראיה לדבריהם.

ובשו"ת **זקני יהודה** (כא - כב) לר' יהודה ממודינא²⁸⁷, ג"כ העלה שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש, וכתב שכן פסק הר' פרווינצא לממנטובה והר' עזריאל מאלאנטיני ועוד כמה גאונים. וכתב שבני אטליה נהגו ללכת בגילוי הראש. ועיקר סמיכתו בפסק הזה הוא מדברי הרמב"ם והשו"ע שסוברים שדין כיסוי הראש הוא רק בתפילה, וכן סמך על פסק הרש"ל. ועל אשלי ברבבי אלו סמכו לפסוק להלכה ג"כ **העולת תמיד** (ב, ה), **הנטע שורק** (סימן ב), **הלחם יהודה** (תפילה ה, ה) **וירושת הפליטה** (סימן יח).

הגאון מוילנא (ח, ב) האריך ברוב גאונותו ובעוצם בקיאותו להוכיח שמדינא אין איסור לילך בגילוי הראש, אלא כיסוי הראש הוא רק מידת חסידות לקדושים העומדים לפני ה'. וראיותיו התבארו באות²⁸⁸.

ואחריו בא **הפרי חדש** (צא, ג) והוסיף להוכיח בראיות חדשות²⁸⁹ שכיסוי ראש שלא בתפילה

285 והוא ס"ל ג"כ שמותר ללמוד בגילוי הראש.

286 וע"ע במג"א סימן ב (ס"ק ו), וכן ע"י במחצה"ש וביד אפרים על המג"א הני"ל, ובשו"ת ירושת הפליטה (סימן ח).

287 חי לפני כ-004 שנה.

288 שבת (ק"ח, ב; קמז, א; קנו, ב), קידושין (ח, א; כט, ב; ל, א; לא, א), נדרים (ל, ב), מסכת כלה (ב, א) ומדרש ויק"ר (יט, ד).

289 ראיותיו הובאו בהערה 65, ולא הבאנו את ראיותיו באות ב מפני שהם אינם מוכרחים, שאפשר לדחות אותם כמו שדחה אותם היביע אומר (ח"ו, או"ח טו), ומי"מ לפי הפשט דבריו נראים צודקים.

הוא רק מידת חסידות²⁹⁰.

ואליהם הצטרף **האוצרות חיים** (ארץ יהודה ח, ד), שמלבד הראיות שהובאו למעלה הוא הוכיח ג"כ מהירושלמי בברכות (פרק ב) ומהגמרא בסנהדרין (קיא, א) ומקידושין (לג, א), ע"ש.

בנוסף לכל הפוסקים הנ"ל, רבינו **החיד"א** (ברכי יוסף ומחזיק ברכה ב, ו) גם כן סובר שמהש"ס נראה שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש, והוכיח זאת ג"כ מדברי הראשונים²⁹¹.

וכן בעל **הבאר שבע** (סנהדרין קא, ב), **המטה אפרים** (ברכות ז), **המהר"ם בריסק** (ח"א, ח) ו**קריית יוד חנה** (ח"ב, או"ח לד), כולו ס"ל שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש מהטעמים שהובאו למעלה.

ונחתום בזאת בב' אחרוני זמנינו שהאריכו הרבה בזה, הלוא הם: **הקציני ארץ** (סימן ב) ו**היביע אומר** (ח"ט, או"ח, א). היביע אומר הוסיף להוכיח בנוסף על כל הראיות שהובאו למעלה מהמדרש בבראשית רבה (פרק יז), ומהזוהר הקדוש (עיין באות ב), ומעוד ראשונים (או"ז, ארח"ח ותוס' ר"י הזקן). ובנוסף לזה הביא ג"כ הרבה ראשונים דס"ל שלשון 'יתיתי לי' הוא לשון חסידות, וכן הוכיח מסדר הראשונים לברכות השחר (התבאר שם), ואחריו נמשך בנו בספרו ילקוט יוסף (ב, טו).

הרי לפנינו מעל 20 אחרונים הסוברים שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש.

ומנגד מצינו כמה אחרונים החולקים וסוברים שיש איסור מדינא לילך בגילוי הראש.

המשנה הלכות (ח"ח, סימנים ה – ו) העלה שאסור מדינא ללכת בגילוי הראש. ועיקר ראייתו היא מהזוה"ק, והוכיח ג"כ מהמהר"י ברונא, מקיצור פסקי הרא"ש, מהתוס' בנדרים (ל, ב) ומספר המנהיג.

אמנם אחר המחילה לעד"ן, שאין דבריו ברורים כלל. [א] במה שכתב שדעת הש"ס לא מכרעת ולכך יש לפסוק כהזוה"ק, לפי מה שכתבתי באות ב, מתבאר שדעת הש"ס מכריעה בהחלט שאין חובה מדינא לילך בגילוי הראש, וכמו שהוכיחו הגר"א, המלבי"ם ויתר האחרונים. ויש לתמוה היאך התעלם מכל הנך ראיות וכתב בפשטות שאין דעת הש"ס מכרעת. [ב] במה שכתב שדעת הזוה"ק תכריע, יש לתמוה היאך התעלם מדברי הזוה"ק במקום אחר שמבואר היפכא, ונקט בפשטות כפי מקום אחד שמשמע כדבריו, עיין למעלה (בהערה 2) שיש סתירה לכאורה בדעת הזוה"ק. ואם כתב שדעת הש"ס לא מכרעת, כל שכן שאין דעת הזוה"ק מכריעה. ומה עוד שיש כמה מהאחרונים²⁹² שביארו היפכא בזוה"ק, ועיי' בהערה (שם) מה שיישבו בדעת הזוה"ק. [ג] לגבי שאר ראיותיו, עיין באות ג' שהוכחנו מאותם הראשונים²⁹³ דאדרבה, דעתם הוא שכיסוי הראש הוא רק ממידת חסידות. [ד] ביותר יש לתמוה על הפסק שלו, היאך הוא שבק את שאר הראשונים והפוסקים שמבואר בהם שאין חיוב מדינא לכסות הראש, והביא רק הראשונים שיש מקום להסתפק קצת בדבריהם.

290 הוא הוכיח לגבי אמירת שם שמים בגילוי הראש, וכש"כ שלדבריו יהיה מותר ג"כ ללכת בגילוי הראש.

291 רמב"ם, טור, ר' יונה, כלבו ומעוד ראשונים שסוברים שלשון 'יתיתי לי' הוא מידת חסידות.

292 היביע אומר (שם), המאורי אור (שם) והכף החיים (ב, טו).

293 חוץ מדעת המהר"י ברונא, ומ"מ כתבנו שהוא דעת יחיד.

והנה **בפתח הדביר** (ב, ו) האריך הרבה בעניינינו, והעלה שאסור מדינא לילך בגילוי הראש. ונסמך בדבריו על הרמב"ם, המהר"י ברונא, האר"ח, הלבוש, הפסקי הרא"ש, הב"י, הזוה"ק ועל עוד שלושה אחרונים²⁹⁴. ואחריו נמשכו היפה ללב (ב, ז) והתבואות שמש (ח"א, לב; ובשמש ומגן ח"א, או"ח טז).

אמנם לפי מה שנתבאר למעלה אין להם על מה להישען, שהרי ביארנו באות ג' שדעת הראשונים הנ"ל שאין איסור ללכת בגילוי הראש. ומה שכתבו שכך היא דעת הב"י, עיין באות ד' שהתבאר בארוכה דעת הב"י והשו"ע, והעלנו שנראה שהעיקר בדעת מרן הוא שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש, ושכן דעת רוב האחרונים. ומה שכתבו שכן דעת הלבוש, הרי שאע"פ שבסימן ב (סעיף ו) כתב שאסור לילך ד' אמות בגילוי הראש, מ"מ בסימן מו (סעיף ב) מבואר מדבריו שלא הכריע בזה, וכבר התבאר באות ג' שאין הכרח מלשון 'אסור' שהכוונה שאסור מדינא. ועיין בזקני יהודה (שם) שכתב שמהלבוש (סימן מו) נראה שדעתו שאין איסור מדינא אלא רק מידת חסידות, ע"ש בדבריו.

וכן דעת **המטה יהודה** (ב, ז) שיש איסור מדינא ללכת בגילוי הראש. ונסמך על השו"ע. אולם לבסוף חזר בו בלחם יהודה (שם) והעלה שזה רק מידת חסידות ושכן דעת השו"ע.

כמו כן **המהריט"ץ** (החדשות ר), **הנחלת בנימין** (סימן ל), **הצורר החיים** (לר' אברהם לאנשטס, בשו"ת כסוי חטאה, מדף נב, ב), **האות חיים ושלום** (או"ח כה, ה) **והגור אריה יהודא** (או"ח עב) ס"ל שאסור מדינא לילך בגילוי הראש מהטעמים דלעיל. ונראה שכן נוטה דעת **הצמח צדק** (פסקים, או"ח ב)²⁹⁵.

מעיון **במשנה ברורה** (ב, יא; ביאור הלכה צא, ד"ה וי"א) **ובערוך השלחן** (או"ח ב, י; צא, ו) נראה שלא הכריעו בזה. **ובכה"ח** (ב, טו) העלה שלכל אדם זה רק מידת חסידות, אך לת"ח אסור מדינא (כך הבין בדעת הזוה"ק). אלא שבמקום אחר (צא, יב – יג) כתב להחמיר יותר, אמנם לא ברור אם החמיר משום דס"ל שזה אסור מדינא או מטעמים אחרים (כגון איסור בחוקותיהם).

והנה כל זה לגבי **הליכה** בגילוי הראש. אמנם לגבי **אמירת שם שמים**, מצינו שחלק מהאחרונים המתירים מדינא ללכת בגילוי הראש, מכל מקום סוברים שאסור להגיד שם שמים בגילוי הראש מדינא. ויש מהאחרונים דס"ל שאין חילוק בין ללכת בגילוי הראש לבין להגיד שם שמים בגילוי הראש, ששניהם מותרים מדינא.

והנה **המהרש"ל** (שם) כתב שאינו יודע מקור לאיסור לברך בגילוי הראש. והביא ראיה לזה מהמדרש ויקרא רבה (כו, ו), והתבאר לעיל (באות ב). ואכן עוד כמה פוסקים כתבו להוכיח ממדרש זה²⁹⁶. ומ"מ יש פוסקים שכתבו לדחות את הראיה הזאת, עיין בשבות יעקב (שם), במגן גיבורים (שם), בגור אריה יהודא (שם) ובאליה רבה (שם).

²⁹⁴ ומה שהוא כתב להסתפק בדעת החיד"א תמוה ביותר, שאין כלל מקום להסתפק בדעתו, ששפתיו ברור מיללו שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש, וכמו שכתבתי למעלה. וע"ע בס' כסא רחמים לחיד"א (מס' סופרים פי"ד הל' טו, בתוס'י), ודו"ק.

²⁹⁵ אך כתב שאולי יש מצוה בכיסוי ולא איסור.

²⁹⁶ גר"א, פר"ח, יביע אומר ועוד.

כמו כן הגר"א (שם) העלה דמדינא אין איסור להגיד שם שמים בגילוי הראש, וראייתו העיקרית היא מהגמרא בברכות (ס, ב), התבאר באריכות לעיל (אות ב). ואף הארצות חיים (שם) והיביע אומר (שם; וח"י, או"ח טו) פסקו כן מכח ראייה זאת. וביביע אומר הוכיח ג"כ מהראשונים שסדר הברכות בגמרא הוא בדווקא לפי הרבה מהראשונים²⁹⁷. ולעני"ד זוהי ראייה חזקה ביותר, ולא מצאתי אף דחייה לראיה זו.

הפר"ח גם כן (שם) כתב עוד כמה ראיות שמותר להזכיר שם שמים בגילוי הראש²⁹⁸. ואע"פ שניתן לדחות את ראיותיו בדוחק, מ"מ כבר כתב היביע אומר (שם) דחזינן שפשט דברי הש"ס להתיר לברך בגילוי הראש.

ואף דעת הזקני יהודה (שם) שאין איסור מדינא לברך בגילוי הראש. ועיקר ראייתו מהרמב"ם שסובר שכיסוי הראש הוי דין בתפילה. וכן הלחם יהודה (שם) הוכיח כן מהרמב"ם, והוא אף כתב שכן עיקר דעת השו"ע, אך ע"י לעיל (אות ג) שכתבנו שאין נר' כן מהשו"ע.

ואף מהחיד"א בספרו כסא רחמים (מס' סופרים פי"ד הט"ו, בתוס') נר' דס"ל שאין איסור מדינא להזכיר שם שמים בגילוי הראש, וכ"כ היביע אומר (שם) בדעתו. אך יש לפקפק על זה טובא ממשי"כ החיד"א בברכ"י ובמחזיק ברכה (שם).

ואחרון המתירים הוא היביע אומר (שם) שהאריך הרבה בזה, וכתב שיש סמך גדול להקל חוץ מכל מש"כ למעלה, הרי שאף התרוה"ד ורבני האו"ז ס"ל שאין איסור להזכיר שם שמים בגילוי הראש.

ומאידך גיסא, הרי שכל האחרונים שהבאנו למעלה דס"ל שאסור מדינא ללכת בגילוי הראש כל שכן דס"ל שאסור להזכיר שם שמים בגילוי הראש. ועליהם נוספו ג"כ הפרישה (שם), שו"ע הרב (שם), העולת תמיד (שם), הברכת ה' (ח"א פ"ז סעיף מג, והע' 158), הקרית דוד חנה (שם), הקרני ראם (שם), וכ"י מהט"ז (שם), העטרת זקנים (סימן ב), המשני"ב (שם) והערוה"ש (שם). ונר' שעיקר טעמם הוא מכיון שכ"פ הבי"י בסימן צא בעקבות פסקו של ר' ירוחם (התבאר באות ג), ואף היביע אומר (שם) כתב שזה מח' פוסקים שהרי לדעת ר' ירוחם, או"ז, שו"ע ועוד כמה אחרונים זה איסור מדינא.

297 ואף הראשונים דס"ל שהסדר הוא לא בדווקא, מ"מ הם לא הוכיחו כן מהטעם של הגילוי ראש (אלא מברכת נטילת ידים), ע"ש.

298 אלו ראיותיו: [א] איתא בברכות (כד, ב): היה ישן בטליתו ואינו יכול להוציא את ראשו מפני הצינה חוצץ בטליתו על צווארו וקורא ק"ש, והא לא קתני שיכסה ראשו קודם שיקרא ק"ש. [ב] לגבי בעל קרי שיורד לטבול שנינו (שם כב, ב) יתכסה במים ויקרא, והא לא תניי ויכסה ראשו. [ג] איתא בבריתא (שם כה, ב): מים צלולים ישב בהן עד צווארו וקורא, והא לא קאמר שיכסה ראשו. [ד] שנינו (שם כד, א): האשה יושבת וקוצה חלתה ערומה מפני שהיא יכולה לכסות פניה של מטה אבל לא האיש, והרי בוודאי שמשמע שהם ערומים לגמרי אף מכיסוי הראש, ואף האיש אילו יכל לכסות את עצמו היה מותר לו לברך אע"פ שראשו מגולה. [ה] איתא בסוכה (י, ב) הישן בכילה ערום מוציא ראשו חוץ לכילה וקורא ק"ש, והרי לא קתני ויכסה ראשו. [ו] איתא בפס' (ז, ב) טובל ועולה בעלייתו אומר אשר קדשנו כו' על הטבילה, והרי לא אמרינן שיכסה ראשו קודם.

ו. איסור הליכה בגילוי ראש משום בחוקותיהם

ישנו נידון נוסף שכתבו חלק מהאחרונים לאיסור הליכה בגילוי ראש, והוא משום שכן חוקות הגוים.

וזה לשון ה"ט"ז (או"ח ט, ג):

ומיהו נ"ל שבזה"ז יש איסור גמור [לילך בגילוי ראש] מטעם אחר, שכיון שהוא חוק בין העכו"ם, שתיכף כשיושבים פורקים מעליהם הכובע שבראשם, נכלל זה בכלל בחוקותיהם לא תלכו.

והביאו את דבריו כמה אחרונים להלכה.

אינני מתכוון להיכנס כאן לכל הסוגיא הנ"ל, אך אעיר שדעת רוב הפוסקים אינה כן. ויש דחיות רבות לדברי ה"ט"ז.

אחת הדחיות העיקריות היא, שמהראשונים (רמב"ם, רשב"א, רא"ה, ר"ן ועוד) ומהב"י והרמ"א (יו"ד קעח, א) מבואר שאין איסור בחוקותיהם לא תלכו כאשר יש טעם לדבר. והרי ישראל שהולך בגילוי ראש, בוודאי אפשרי שטעמו בשביל נוחות או משאר טעמים, וכ"כ כמה אחרונים (עיין יבי"א ח"ט, או"ח א, ה שהביא חלקם). ומה עוד שבזמננו אף הגוים אינם עושים כן משום חוק (עיין אגרות משה יו"ד יא, ג).

ז. פסק ההלכה בעניין הליכה בגילוי הראש

ולפסק הלכה נראה ברור שהעיקר להלכה הוא שאין איסור מדינא ללכת בגילוי הראש, וזאת מכמה טעמים:

א. באות ב' התבאר באריכות שמדברי הש"ס והמדרשים נראה ברור שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש, ושכן נראית דעת הזוה"ק.

ב. באות ג' הבאנו שמדעת הגאונים (הר"י עמרם גאון, הר"י נטוראי גאון ותשובות הגאונים) עולה ברור שאין איסור מדינא לילך בגילוי הראש. וכן כתבנו שכן דעת הרבה מאוד מהראשונים²⁹⁹.

ג. באות ג' כתבנו שמנהג הצרפתים היה ללכת בגילוי הראש. וכן כתבנו שנראה שכן נהגו בזמן הגאונים, ובספר החילוקים כתב שכן נהגו בארץ ישראל, והבאנו מכתב יד קדמון שכן נהגו בימי בית שני. ובאות ה' כתבנו שכך נהגו בני איטליה (לפני כ- 400 שנה). הרי שרבים נהגו ללכת בגילוי הראש, והיאך נאמר שכל אלו היו עוברים על איסור ח"ו, אלא ע"כ שזה רק מידת חסידות.

ד. באות ד' התבאר שדעת הרמ"א שאין איסור מדינא ללכת בגילוי הראש, ושכן נראה העיקר בדעת מרן השו"ע.

ה. באות ה' התבאר שדעת הרבה מגדולי האחרונים³⁰⁰, שאנו נמשכים תמיד אחר פסקיהם,

299 הרמב"ם, הראב"ד, הרוקח, הר"י יונה, התשב"ץ, האבודרהם, השבולי הלקט, הריטב"א, הר"ן, ר"י בן הרא"ש, הטור, התרוה"ד, הר"פ, הכלבו, האור"ח, האו"ז, המנהיג ועוד.

300 הרש"ל, המג"א, הבי"ח, ה"ט"ז (וע"ע לקמן בסימן הבא), הפרישה, הגר"א, הפרי"ת, החיד"א ועוד, ע"ש.

- סוברים שאין איסור מדינא ללכת בגילוי הראש, וכן הכריעו הרבה מאחרוני זמנינו³⁰¹.
- ו. נראה שרוב האחרונים מקילים בזה, וכמו שכתבנו לעיל באות ה', וע"ש שדחינו את הראיות של החולקים המחמירים³⁰².
 - ז. אף אם נתייחס לזה כמחלוקת שקולה, מ"מ הרי שהמחלוקת היא בדין דרבנן, והספק אם האיסור מדרבנן או ממידת חסידות, לכן בודאי שיש ללכת אחר המקילים.
 - ח. אע"פ שכתבנו (באות ו) שיש אחרונים שאסרו ללכת בגילוי ראש משום בחוקיותיהם לא תלכו, מ"מ אין העיקר להלכה כן, שכן מוכח מהראשונים, מהב"י, מהרמ"א ומהרבה אחרונים³⁰³.
- ולעני"ד כל זה ברור, ואין עוד להאריך בזה.
- ולגבי אמירת שם שמים בגילוי הראש, נלע"ד שהעיקר להלכה בזה הוא שאין איסור מדינא להזכיר שם שמים בגילוי הראש, וזאת מכמה סיבות:
- א. באות ב' הבאנו כמה ראיות מדברי חז"ל שאין איסור מדינא להזכיר שם שמים בגילוי הראש, וחוף מדעת י"א במסכת סופרים לא מצאנו מי שאסר (ות"ק חלק על הי"א).
 - ב. באות ג' התבאר שמבואר בהרבה ראשונים³⁰⁴ שאין איסור להזכיר שם שמים בגילוי הראש, ולעיל באות ד' התבאר שכן דעת הרבה מגדולי האחרונים³⁰⁵. ואע"פ שיש מהראשונים מי שחולק על זה, וכן יש הרבה מהאחרונים ובראשם השו"ע והרמ"א דס"ל שאסור מדינא להזכיר שם שמים בגילוי הראש, וכמו שהתבאר באות ד', מ"מ מסתברא שאילו הם היו רואים את כל הראשונים שהתירו (שאף הרמב"ם ביניהם) היו חוזרים ופוסקים שאין איסור מדינא³⁰⁶. ואף אם לא נאמר כן, מ"מ מכיון דהוי מחלוקת פוסקים אם האיסור הוא מדרבנן או מחסידות, הרי שבדאי שיש לילך אחר המקל, ובפרט שרוב הראשונים ס"ל להקל.
 - ג. כבר כתבנו למעלה שבהרבה מקומות היו הולכים בגילוי הראש, ובוודאי שהיה נקרה להם במהלך היום איזה ברכות לברך, ומשמע שהיו מברכים בגילוי הראש (עיי' בפר"ח שדיק דומה לזה). וכן לעיל באות ג' כתבנו שהיו מקומות שהיו נוהגים לברך ברכת כהנים בגילוי הראש, והיו מקומות שקראו בתורה בגילוי הראש. א"כ בוודאי אין לנו לעשות את כל אלו האנשים לחוטאים ח"ו, אלא ע"כ שזה רק מידת חסידות בלחוד.

301 הקציני ארץ, היביע אומר ועוד.

302 ויש להוסיף, שאם מעיינים בראיותיהם של המקילים ובראיותיהם של המחמירים, נראה ברור שראיות המקילים הרבה יותר ברורים ומוכרחים.

303 אע"פ שלא כתבנו במאמר זה את כל הפוסקים והדחיות, מ"מ במקום אחר יתבאר בע"ה.

304 רמב"ם, טור, רדב"ש, תרוה"ד ועוד.

305 הרש"ל, הרב יהודה ממודינא, הגר"א, הפר"ח (מעיקר הדין ס"ל להתיר), המלבי"ם, החיד"א, הרע"י ועוד.

306 ומה עוד שבאות ב' דחינו את ראייתם לאסור מר' ירוחם, ע"ש.

אמנם אע"פ שהעיקר לדינא שאין איסור מדינא להזכיר שם שמים בגילוי הראש, מ"מ נראה שיש להחמיר יותר בזה מאשר בהליכה בגילוי הראש. ולפיכך נראה שיש להכריע כהכרעת הגר"א (שם) שכתב:

כללא דמלתא: אין איסור כלל בראש מגולה לעולם, רק לפני הגדולים וכן בעת התפילה אז נכון מצד המוסר, ושאר היום רק לקדושים שעומדים לפני ה' תמיד.

לאור מה שכתבנו עולה, שבמקום שקשה בצבא להיות עם כיסוי ראש (כיפה, כובע, כומתה וכדו') ניתן להקל לעשות את האימונים ושאר המטלות אף ללא כיסוי ראש.

אולם לגבי להזכיר שם שמים בגילוי הראש יש יותר להחמיר ולהשתדל הרבה לכסות הראש בעת האזכרה. ומ"מ אם קשה הדבר יש להקל לברך ולהזכיר שם שמים בראש מגולה בשעת הדחק, כנלע"ד.

חשוב לציין שאין ראוי להקל בזה אלא בשעת דחק בלבד. זאת משום שבדורות האחרונים, ובפרט בדורינו, הכיפה נהייתה להיכר מובהק על היות האדם שומר תורה ומצוות, וכן לשימת גדר בינו לבין החופשים. הלכך אע"פ שמעיקר הדין היה להורות כמש"כ הגר"א, שזה רק מעלה ואף לכתחילה אין חיוב להחמיר, מ"מ בזמננו נראה שיש להחמיר טפי.

וז"ל היב"א (שם, ז):

ונר' שבזמנינו שדרך החופשים ללכת בגילוי הראש דרך פריקת עול תורה ומצוות בודאי שכל מי שהוא ירא שמים צריך להיזהר לכסות ראשו כשהולך ברשוה"ר וכו' ויש בזה יותר ממידת חסידות וכו' ומי שהולך בגילוי הראש אדרבה יש בו משום מראית העין שיחשדוהו שיהא אדם חופשי וכו' תן לחכם ויחכם עוד.